

Een caleidoscoop des levens. De vele gezichten van de Russische emigratie in België

door

Wim COUDENYS

1. INLEIDING

In 1970 bedacht de Russische emigrante Jelizaveta Ratsjinskaja haar levensverhaal met de titel *Een caleidoscoop des levens*.¹ De titel was geslaagd, niet alleen vanuit inhoudelijk standpunt, maar ook vanuit historisch oogpunt: kon de chaotische, multinationale, ja zelfs multicontinentale geschiedenis van de Russische emigratie na 1917 anders dan in een caleidoscoop worden gevat², zonder in een veelheid van feiten te verzuipen?³ Deze bijdrage wil bij deze caleidoscopische traditie aansluiten en in één klap ook enkele andere postmoderne vliegen slaan: niet alleen wordt het een erg eclectisch verhaal, wat men al uit de ondertitel kan afleiden, maar bovendien dient het zich aan als een geschiedenis met een (nog) open einde.⁴ Het vormt immers de neerslag van een lopend onderzoeksproject over de Russische emigratie in België tijdens het interbellum.⁵ Bovendien functioneert de (alsmaar uitdeinende) speurtocht naar bronnen als een soort verhaal binnen het verhaal. In het verleden werden weliswaar al een aantal studies over het onderwerp gemaakt, maar deze waren haast uitsluitend op Belgisch, niet-Russisch materiaal gebaseerd.⁶ De enkele uitzonderin-

1. RAČINSKAJA E., *Kalejdoskop žizni. Vospominanija*, Paris, 1970.

2. RAEFF M., *Russia Abroad. A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*, New York-Oxford, 1990.

3. GLAD J., *Russia Abroad. Writers, History, Politics*, Washington-Tenafly, 1999.

4. Zie ook COUDENYS W., "Russkaja èmigracija v Bel'gii: periferijnaja kul'tura ili samostojatel'nyj centr?", *Slavica Gandensia*, 25/1, 1998, 9-17 (Belgian Contributions to the 12th International Congress of Slavists, Cracow, 26 Aug. - 3 Sept. 1998).

5. 'Sociaal-culturele geschiedenis van de Russische emigratie in België, 1917-1945' (Postdoctoraal onderzoek, FWO-Vlaanderen).

6. EMOND E., *Les émigrés russes à Namur (1923-1940)*, Louvain-la-Neuve, 1987 (onuitgegeven licentieverhandeling); IDEM, "Le problème religieux chez les émigrés russes: le cas de l'Internat Saint-Georges à Namur", in: COURTOIS L., PIROTTE J. (Eds.), *Foi, gestes et institutions religieuses aux 19e et 20e siècles*, Louvain-la-Neuve, 1991, 147-157; TAMIGNEAUX N., *Le*

gen bevestigen uiteraard de regel.⁷ Zoals het een moderne historie betaamt, moet de lezer ook een vertelstandpunt verwachten dat van alwetendheid is gespeend. Eén zekerheid kan men hem alvast wél geven : niets is zoals het lijkt...

2. BELGIË, EEN RUSSISCHE MILITAIRE KOLONIE?

In het najaar van 1936 maakte België een heuse Russische invasie mee. Geen overrompeling door sovjetspionnen, voorbereid door een vijfde kolonne, zoals nogal wat kringen in die jaren wilden (doen) geloven⁸, maar een intocht van Russische soldaten, of liever : ex-soldaten. Tal van organisaties van tsaristische militairen verlegden in die maanden immers hun hoofdkwartier van Parijs naar Brussel, waar ze hun schatten, archieven en vooral gedachtengoed veiliger achtten dan in het door het linkse Volksfront geregeerde Frankrijk. De verhuizing werd bezegeld op 27 december 1936 met de opening van een nieuwe Russische zaal in het Koninklijk Legermuseum te Brussel, waar het korpszilver van het Pavlovski-Garderegiment en andere Russische militaria voortaan een onderkomen zouden vinden.⁹ Ook de redactie van het militaire tijdschrift *Tsjasovoj* (*La Sentinelle*), het officieuze orgaan van de Russische AI-Militaire Unie (ROVS), hield het in de Franse hoofdstad voor bekeken en sloeg haar tenten op in Brussel. De hoofdredacteur, kapitein Vasili Orechov (1896-1990), haalde

Cardinal Mercier et l'Aide belge aux Russes, Louvain-la-Neuve, 1987 (onuitgegeven licentieverhandeling); WENER J., *L'émigration russe blanche en Belgique durant l'entre-deux-guerres*, Louvain-la-Neuve, 1994 (onuitgegeven licentieverhandeling).

7. COUDENYS W., *Onedelachtbaren! Het weerspannige leven van Ivan Nazjivin, Rus, schrijver en emigrant*, Antwerpen, 1999; RONIN V., "Kolonial'nye memuary, dnevniki i pis'ma russkich emigrantov (20-30-e gody)", *Slavica Gandensia*, 25/1, 1998, 67-110; IDEM, "Cerkovnaja žizn' v russkom Antverpene (1920-1960)", *Ibid.*, 26, 1999, 117-160; IDEM, "Een wandeling door Russisch Antwerpen anno 1935", in : WAEGEMANS E. (Ed.), *Rusland-België 1900-2000. Honderd jaar liefde-haat*, Antwerpen, 2000, 167-206. Vgl. SIMONOVIC S., "Kul'turnaja dejatel'nost' rossijskoj emigracii v Bel'gii, v svjazi s obščestvennymi i bytovymi zadačami", *Vestnik Sojuza russkich pisatelej i žurnalistov v Bel'gii i revnitelej russkoj kul'tury*, 1956/1, 2-13; GUÉDROÏTZ A., "Russische emigranten in België tijdens het interbellum", in : WAEGEMANS E. (Ed.), *Het land van de Blauwe Vogel. Russen in België*, Antwerpen, 1994, 111-127.

8. Zie bv. DIAGRE D. & D'HOORE M., "Les libéraux belges et la peur du rouge. Regards sur l'anticommunisme libéral (1919-1939)", in : DELWIT P., GOTOVITCH J. (Eds.), *La peur du rouge*, Bruxelles, 1996, 99-117.

9. "Inauguration d'une nouvelle section russe au Musée de l'Armée", *Bulletin de l'Amicale du A.C.M.*, 40, 1936 (niet gepagineerd); "Brjussel", *Časovoj*, 182-183, 1937, 8; zie ook JACQUI PH., "Nouvelles du Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire. «D'or et arcier»: un projet de la S.R.A.M.A.", *Militaria Belgica*, 1998, 115-122.

'persoonlijke redenen' aan voor zijn vertrek¹⁰, maar het leed geen twijfel dat de machtswissel in Frankrijk en vooral de openlijke sympathie van Orechov en de zijnen voor de opstandige Spaanse generaals een verblijf in 'la douce France' niet langer 'aange-naam' maakten.¹¹ Eenmaal in België knoopte Orechov nauwe banden aan met de organisatie 'Action et Civilisation', die onder leiding van de gewezen commandant Eugène de Launoy (1880-1953) de Belgische steun aan Franco coördineerde.¹² Orechov zelf ronselde actief Russische emigranten voor de nationalistische zaak in Spanje¹³, onder het mom van een 'Comité d'aide aux combattants russes en Espagne nationaliste et à leurs familles'.¹⁴

De verschuiving van het Russische militaire zwaartepunt van Parijs naar Brussel werd helemaal compleet nadat generaal Jevge-ni Miller (1876-1939), het hoofd van ROVS, op 22 september 1937 door de NKVD werd ontvoerd en zijn plaats werd ingenomen door de Brusselse generaal Aleksej Archangelski (1872-1959). Tussen maart 1938 en 1957 zou de oude generaal de functie van stafchef van de Russische legers in ballingschap waarnemen en proberen zijn verdeelde manschappen door de stormen van de oorlog en naoorlog te loodsen.

Russische tsaristische militairen voelden zich overigens al veel langer door België aangetrokken. Vanaf 1920 had generaal Aleksej Chaperon du Larrêt (1883-1947), de schoonzoon van de beroemde generaal Lavr Kornilov (1870-1918), een onderkomen in Brussel gevonden. Hij kreeg er tussen 1920 en 1926 regelmatig zijn vroegere baas, generaal Anton Denikin (1872-1947), over de vloer, die er probeerde aan zijn monumentale *Schetsen van de Russische Troebelen* (1920-1926) te werken. 'Probeerde', want de voormalige leider van het Vrijwilligersleger werd voortdurend lastiggevallen door de Belgische Staatsveiligheid en worstelde

10. "Notre salut à la Belgique", *Časovoj*, 182-183, 1937, 3.

11. Zie bv. BELOGORSKIJ N., "Privet ispanskim 'Kornilovcam'", *Časovoj*, 172, 1936, 2-3; ORECHOV V., "Dva fronta", *Ibid.*, 173, 1936, 2; "Russkij dobrovoelec v Ispanii (iz pis'ma)", *Ibid.*, 3-4.

12. Zie BALACE F., "La droite belge et l'aide à Franco", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 18, 1987/3-4, 613-625; ORECHOV V., "Pamjati druga", *Časovoj*, 338, 1954, 30.

13. *Notes du Capitaine Orékhofov, Mérite Militaire Espagnole 1ère classe, Croix de Guerre Espagnole* d.d. 14/11/1970 (Hoover Institution Archives (HIA), 'Rossiiskoe Natsional'noe Ob'edinenie', Box 1); ČASOVOJ, "Luč sveta na temnom fone sovremennosti", *Časovoj*, 425, 1961, 4-5; JAREMČUK A.P., *Russkie dobrovol'cy v Ispanii 1936-1939*, San Francisco, 1983.

14. "Pomošč' russkim voinam v Ispanii i ich sem'jam", *Časovoj*, 216, 1938, 9.

regelmatig met gebrek aan inspiratie.¹⁵ Denikins opvolger als stafchef van het Zuid-Russische Leger, generaal Pjotr Vrangél (1878-1928), voelde zich in België heel wat beter in zijn vel. Deze ijzervreter, tegenhanger van de liberalere Denikin en oprichter van ROVS (1924) vestigde zich met zijn familie en naaste medewerkers (generaal A.P. Archangelski, N.M. Kotljarevski) in november 1926 in Ukkel, waar hij in januari 1928 ook zou overlijden.¹⁶ Kort na zijn aankomst in België, op 8 december 1926, gaf Vrangél op uitnodiging van Pierre Nothombs 'Comité de Politique nationale' in Brussel een opgemerkte redevoering over de geschiedenis en de ideologie van zijn 'Witte Beweging', meteen Vrangéls geestelijk testament.¹⁷ Met zijn begroeting aan zijn Russische collega bevestigde generaal Léon De Witte de Haelen (1875-1933), die in 1915 tsaar Nicolaas II en zijn militaire staf had bezocht¹⁸, die avond ook de hechte banden tussen Belgische en Russische militairen. Vooral de 'Amicale des Anciens Combattants du Corps expéditionnaire belge en Russie' – het fameuze ACM-korps dat met zijn Russische omzwervingen één van de kleurrijkste stukjes Belgische oorlogsgeschiedenis had geschreven¹⁹ – stak zijn liefde voor de Russische collega's niet onder stoelen of banken. De jaarlijkse bijeenkomsten van de 'Amicale' werden stevast door de top van de Belgische afdeling van ROVS (A.P. Archangelski, B.G. Gartman) bijgewoond.²⁰ De Russen waren vooral gecharmeerd door het feit dat de Belgen Russische liederen zongen²¹ en geld inzamelden om een huis voor Russische oorlogsinvaliden in te richten.²² De Russen nodigden hun Belgi-

15. GREY M., *Mon père, le général Denikine*, Paris, 1985, 295-298; ČERKASOV-GEORGIEVSKIJ V., *General Denikin*, Smolensk, 1999, 480-485, 489.

16. BORTNEVSKIJ V.G., *Zagadka smerti generala Vrangelja : neizvestnye materialy po istorii russkoj émigracii 1920-ch godov*, Sankt-Peterburg, 1996.

17. *Ibid.*, 61; WRANGEL Gen., *Mémoires*, Paris, 1930, 306-328; vgl. "Svodki za janvar' i fevral' mesjacy 1927 goda", *Kazaki za granicej*, s.d. [1927], 2-3 (HIA, 'Aleksij P. Arkhangel'skij Archives', Box 1).

18. DE WITTE (Général), *Une mission belge à la Cour de Russie et au Quartier général du Grand-duc Nicolas Nicolaïevitch en 1915*, Bruxelles, 1920.

19. THIRY A., "Histoire belge. Een Belgisch expeditiekorps in Rusland (1915-1918)", in: STOLS E., WAEGEMANS E. (Eds.), *Montagne russe. Belevissen van Belgen in Rusland*, Berchem, 1989, 125-150.

20. "Notre grande fête sportive", *Bulletin de l'Amicale du A.C.M.*, 13, 1930, 1-9; "Discours du général Hartman", *Ibid.*, 15, 1930, 4; "Notre assemblée générale", *Ibid.*, 17, 1931 (niet gepagineerd); "Bratstvo po oružiju Bel'gii i Rossii", *Časovoj*, 40, 1930, 3; 50, 1931, 29; PREŽBJANO A., "Bel'gijskij ekspedicionnyj otrjad v Rossii v 1915 godu", *Ibid.* 171, 1936, 6-9.

21. "V V otdel ROVS. Družba Bel'gijskich Bronevikov", *Časovoj*, 71, 1932, 31.

22. "Appèl à la gratitude", *Bulletin de l'Amicale A.C.M.*, 43, 1937 (niet gepagineerd); "Le bal de gala au profit des Invalides de guerre russes", *Ibid.*, 44, 1938 (niet gepagineerd); "De ci, de là. La Maison de l'Invalide de guerre russe", *Ibid.*, 46, 1938 (niet gepagineerd); "La Maison

sche collega's dan weer op hun manifestaties uit²³ en bedachten in 1930 het ACM-korps met een Russische vlag.²⁴ De toekenning van het Sint-Nicolaas-Kruis zagen de korpsleden echter aan hun neus voorbijgaan: de Belgische regering wilde de prille diploma-tieke erkenning van de Sovjet-Unie (1935) niet in het gedrang brengen door eretekens van het oude bewind te aanvaarden.²⁵

In de marge van deze militaire contacten ontstond ook de Belgisch-Russische anticommunistische samenwerking. In de jaren '20 en '30 stichtten Belgische ex-militairen, diplomaten en industriëlen met Russische 'ervaring' een aantal private, anticommunistische inlichtingendiensten, waarbij de Russen veelal als tipgevers en vertalers fungeerden. Generaal Boris Gartman (1878-1950) was erelid van de kring 'Moscou attaque', die een deel van de opbrengst van zijn lezingencyclus naar de 'Union des Officiers russes (anciens Combattants) résidant en Belgique' doorsluisde.²⁶ Later stelde de leider van 'Moscou attaque', Eugène de Launoy, Russen te werk in zijn 'Action et Civilisation' en werkte zelf regelmatig mee aan Vasili Orechovs *Tsjasovoj*.²⁷ Orechov en de zijnen liepen ook hoog op met Jean Spiltoirs 'Société d'Études Politiques, Économiques et Sociales' (SEPES) en koesterden een bijzondere verering voor Joseph Douillet (1878-1954), de auteur van het ophefmakende *Moscou sans voiles* (1926) en de bezieler van het 'Centre International de Lutte Active contre le Communisme' (CILACC).²⁸ Dat Douillet nooit Belgisch Consul in Rostov aan de Don was geweest, zoals hijzelf beweerde, en dat zijn organisatie in werkelijkheid een dekmantel voor oplichterspraktijken was, zouden de overtuigde antibolsjeviken van

de l'Invalide de guerre russe", *Ibid.*, 47, 1938 (niet gepagineerd); "Russkie v Bel'gii", *Novoe Slovo*, 1938/28 (10/7), 6; "La Maison de l'Invalide de Guerre russe, à Ixelles", *Moniteur belge. Annexe. Recueil des actes concernant les associations sans but lucratif [etc]*, 16/7/1938, 619-621.

23. "V V otdele ROVS. Družba Bel'gijskich Bronevikov", *Časovoj*, 71, 1932, 31; "Bel'gija. Na večere Gallipolijcev", *Ibid.*, 143, 1935, 30; "Le gala annuel des Gallipoliens", *Nation belge*, 7/1/1935.

24. "Les auto-canonns à l'honneur", *Bulletin de l'Amicale A.C.M.*, 15, 1930, 1-2.

25. "Haute récompense de l'Ancienne Russie au Corps Expéditionnaire Belge des Auto-Canonns-Mitrailleuses en Russie", *Bulletin de l'Amicale A.C.M.*, 35, 1935 (niet gepagineerd); "Croix de Saint-Nicolas", *Ibid.*, 37, 1936 (niet gepagineerd).

26. Reyntjens & Fraipont (Moscou attaque) aan Jaspar d.d. 17/2/1932; Staatsveiligheid aan secretaris H. Jaspar d.d. 11/3/1932 (Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), T0 31 (H. Jaspar), nr 166 (MF 2466-2467) 'La politique communiste', 'Ligue anti-communiste').

27. ORECHOV V., "Pamjati druga", *Časovoj*, 338, 1954, 30.

28. "†Žozef Dujč", *Časovoj*, 345, 1954, 21.

Tsjasovoj nooit onder ogen willen zien.²⁹ De vrees voor infiltranten, de talrijke ontvoeringen van en moorden op tegenstanders van het sovjetregime en de vele wilde verhalen die hierover de ronde deden, creëerden een paranoïde sfeer waarin oplichters goed gedijden.

De sterke Russische militaire aanwezigheid in België drukte beslist haar stempel op het uitzicht en karakter van de Russische kolonie in ons land. Niet alleen bestond deze voornamelijk uit mannen³⁰, maar wellicht kon ook het zeer conservatieve karakter van die kolonie³¹ aan de militaire oververtegenwoordiging worden toegeschreven. Hierdoor ontstond echter ook de indruk van een zeer homogene gemeenschap wier culturele leven zich hoofdzakelijk onder de kerktoren afspeelde, al is deze laatste uitdrukking in het geval van de Russische orthodoxie, verspreid over vele kapelletjes, niet letterlijk te nemen.

3. ALGEMENE SITUATIE

Algemeen wordt aanvaard dat de Russische emigratie na 1917 een bijzondere bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van de Westerse cultuur in de twintigste eeuw. Namen als Nabokov, Sjaljapin, Nizjinski, Chagall, Rachmaninov en Berdjajev zeggen genoeg. Die namen worden echter ook steevast met de centra van de Russische diaspora geassocieerd – Berlijn, Parijs – waardoor de kleinere centra ogenschijnlijk in grijsheid verzinken. Brussel vormde hierop geen uitzondering.³² Meer nog : in het geheel van de emigratie was de opvallende militaire aanwezigheid zelfs niet opmerkelijk! De Russische emigratie in Zuid-West-Europa – gemakshalve ten zuiden van de lijn Brussel-Berlijn – bestond immers grotendeels uit vluchtelingen die na de nederlaag van de Witte Legers op de Krim in januari 1920 via Constantinopel, langs de Balkan en Tsjechoslovakije, of via de Middellandse Zee

29. RESANOV A., *Cilacc sans voiles (Sous le drapeau de la 'lutte active' contre le Communisme)*, Paris, [1933]; ORECHOV V., "Iz putevogo blok-nota", *Časovoj*, 167-168, 1936, 26; BALACE F., "La droite belge et l'aide à Franco", 582-583.

30. 2300 mannen vs. 1523 vrouwen in 1920 en 5109 vs. 3734 in 1930 (*Recensement général du 31 décembre 1920*, Bruxelles, 1925, vol. 2, 198; *Recensement général du 31 décembre 1930*, Bruxelles, 1937, vol. 3, 77).

31. ŠACHOVSKAJA Z., *Otraženija*, Paris, 1975, 123.

32. Cf. de afwezigheid van Brussel in SCHLÖGEL K. (Ed.), *Der große Exodus. Die russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941*, München, 1994.

in West-Europa waren gestrand. Onder hen waren nu eenmaal veel militairen. België vormde echter de noordelijke uithoek van deze emigratiegolf: in Groot-Brittannië of Nederland waren er relatief veel minder, respectievelijk geen emigranten!³³ Noord-Duitsland, Polen, de Scandinavische en Baltische landen kregen dan weer meer vluchtelingen uit Noord- en Noord-West-Rusland over de vloer.³⁴ In het beste geval vormde België het punt waar beide emigratiegolven elkaar ontmoetten.

Behalve als randgebied met een groeiende militaire aanwezigheid vormde België ook vanuit demografisch oogpunt een buitenbeentje. Als men de cijfers mag geloven, was België immers het enige land van Europa waar het aantal emigranten tijdens het interbellum toenam! Volgens cijfers van het Londense 'Royal Institute of International Studies' uit 1939 groeide de Russische kolonie van 3823 in 1922 [eigenlijk 1920, WC] tot 7000 [eigenlijk 8843, WC] in 1930 en 8000 [8800, WC] in 1936-37.³⁵ Deze cijfers moeten ongetwijfeld met de nodige omzichtigheid worden benaderd: afhankelijk van de tellende instantie circuleerden er verschillende getallen, waarbij het niet steeds duidelijk is of het om mensen ging van Russische afkomst, ongeacht hun juridisch statuut, dan wel om personen die beantwoordden aan de definitie van de Conventie van Genève (28 oktober 1933), m.n. "Any person of Russian origin, who does not enjoy, or who no longer enjoys, the protection of the Government of the Union of Soviet Socialist Republics and has not acquired another nationality." Bovendien is het merkwaardig dat men voor 1938 slechts over een schatting (8000-8800) beschikt, daar vanaf augustus 1933 alle gemeenten systematisch vreemdelingencijfers bijhielden.³⁶ Zo leert een steekproef voor Leuven dat het aantal Russen afnam naarmate 1940 naderde.³⁷ Zelfs als men de Londense cijfers relateert en naast de (dubbelzinnige) gegevens van de *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo belge* legt³⁸, dan blijft de stabiliteit van het aantal Russen in België in de jaren '30 opmerkelijk. Was België misschien veel toleranter t.o.v. immigranten

33. SIMPSON J.H., *The Refugee Problem. Report of a Survey*, London-New York-Toronto, 1939, 559; 561; 345-346 (NL); 339-340 (UK).

34. RAEFF M., *Russia Abroad*, 16-46.

35. SIMPSON J.H., *The Refugee Problem*, 559-561; 350-353.

36. Als uitvloeisel van een Koninklijk Besluit van 14-8-1933.

37. Zie tabel 1 in bijlage.

38. Zie tabel 2 in bijlage. Dubbelzinnig, omdat het land van herkomst van de immigranten wordt gegeven, niet de nationaliteit. Niet alle Russen kwamen rechtstreeks uit Rusland.

dan zijn buurlanden en/of compenseerde de al eerder vermelde instroom van Russische militairen uit Frankrijk en van Russisch-joodse vluchtelingen uit Centraal-Europa³⁹ de te verwachten demografische daling (gedwongen emigratie, mortaliteit, naturalisatie⁴⁰)? België lijkt in vele gevallen het laatste toevluchtsoord voor diegenen die elders werden uitgewezen en trad ogenschijnlijk erg laks op tegen diegenen die uit België werden gezet. Dit is echter een indruk op basis van een aantal persoonlijke gevallen, waarvoor (nog) geen objectieve bevestiging werd gevonden.⁴¹

Er is al gesuggereerd dat deze merkwaardige evolutie verklaard zou kunnen worden vanuit de harde, antibolsjewistische houding van de Belgische regering, die de Sovjet-Unie pas in 1935 zou erkennen.⁴² Traditioneel wordt aangenomen dat de Belgische overheid het been stijf hield wegens de grote Belgische economische belangen die met de revolutie van 1917 waren verloren gegaan. De Belgische industrie drong via haar belangengroep, het 'Comité de Défense des Intérêts Belges en Russie', inderdaad aan op een onverzoenlijke houding en participeerde actief in de al eerder vermelde anticommunistische organisaties⁴³, maar de pragmatiek van de Belgische overheid was minder principieel, dan wel gericht op een hervatting van de economische relaties met Sovjet-Rusland zonder gezichtsverlies. Al op 18 juni 1920 liet de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Henri Jaspar aan de Belgische vertegenwoordigers bij het 'Comité permanent du Conseil Suprême Économique' in Londen weten dat de isolatie van Sovjet-Rusland wat hem betrof geen nut had, omdat zowel de Belgische bevolking als de Belgische schuldeisers alle belang hadden bij een snelle economische heropleving in Rusland.⁴⁴

39. CAESTECKER F., *Ongewenste gasten : joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren in België*, Brussel, 1993; BRODSKY A.F., *Smoke Signals. From Eminence to Exile*, London-New York, 1997.

40. Zie tabel 2 in bijlage.

41. Nog vóór de Conventie van Genève in België van kracht werd (2/9/1937) was er een interdepartementale beroepscommissie gecreëerd (22/2/1936) waar uitwijzingen geval per geval werden bekeken. Dit was het gevolg van (succesvolle) juridische procedures tegen uitwijzing (SIMPSON J.H., *The Refugee Problem*, 256-257).

42. STENGERS J., "Belgique et Russie, 1917-1924 : gouvernement et opinion publique", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 60, 1988, 296-328.

43. MARTENS N., *De verdediging van de Belgische economische belangen in Rusland na WO1 : het Comité de défense des intérêts belges en Russie*, Brussel, 1998 (onuitgegeven licentieverhandeling).

44. Jaspar aan de l'Escaille & Le Tellier d.d. 18/6/1920 (ARAB, T0 31 (H. Jaspar), nr 254 (MF 2483/2) 'Reprise des relations commerciales avec la Russie'); Notulen Ministerraad 23/8/1920 (ARAB, MF 2010, p. 333).

Vanaf 1924 werd er officieus met de Sovjets gepraat over het aanknopen van *economische* relaties zonder diplomatieke erkenning⁴⁵ en vanaf 1926 werd er feitelijk onderhandeld over een diplomatieke erkenning in ruil voor een schuldenregeling.⁴⁶ Weerstand vanuit industriële middens en de vrees voor communistische agitatie – zo zou in 1928 een sovjettentoonstelling voor schandaal zorgen⁴⁷ – schoven de diplomatieke afhandeling van de zaak op de lange baan, maar dit verhinderde in de praktijk niet dat vanaf 1928 in Antwerpen enkele Sovjet-Russische import-exportfirma's actief werden.⁴⁸ Hierdoor kreeg elke regeringsbeslissing met betrekking tot Sovjet-Rusland binnenlandse consequenties: zo zou de Ministerraad zich niet durven verzetten tegen de deelname van F.N. aan een Sovjet-Russische aanbesteding (“La F.N. fait observer que si elle refuse ce concours et ce débouché, une autre firme étrangère en retirera les avantages.”)⁴⁹ of zich het hoofd breken over hoe de dumping van sovjetproducten kon worden tegengegaan zonder de belangen van de Antwerpse haven in het gedrang te brengen.⁵⁰ Bij het aantreden van de regering Van Zeeland in maart 1935 werd de erkenning van de Sovjet-Unie gewoon in het regeerakkoord opgenomen: het feit dat de Belgische Staat zelf nauwelijks in Rusland had geïnvesteerd en bijgevolg zelf geen (grote) schuldeiser was, vereenvoudigde deze politieke beslissing.⁵¹ Deze (economische) pragmatiek gold eigenlijk ook voor het beleid ten aanzien van de Russische vluchtelingen.

45. Notulen Ministerraad 7/1/1924; 11/2/1924; 24/3/1924; 14/4/1924 (ARAB, MF 2013, p.7; 104-105; 198-199; 237-238); Notulen Ministerraad 11/7/1925; 7/11/1925 (ARAB, MF 2015, p. 261; 616-618).

46. Notulen Ministerraad 15/2/1926; 22/2/1926; 1/3/1926; 12/4/1926; 21/6/1926 (ARAB, MF 2016, p. 146; 172; 182-183; 273; 496-498).

47. COUDENYS W., “Een wegbereider van de Belgo-Sovjetrelaties: de Cercle des Relations Intellectuelles Belgo-Russes (1921-1926-1931-1939)”, in: WAEGEMANS E. (Ed.), *Rusland-België 1900-2000*, 101-118.

48. JORIS L., “Notre nouvelle politique à l'égard de la Russie Soviétique”, *Mars et Mercure*, VII, 1935/4, 11-19.

49. Notulen Ministerraad 17/3/1930 (ARAB, MF 2021, p. 188).

50. Notulen Ministerraad 7/4/1930, 27/10/1930, 8/12/1930 (ARAB, MF 2021, p.221-222; 575-577; 703).

51. Witmeur (Comité de Défense des Intérêts Belges en Russie) aan Van Zeeland d.d. 17/4/1935 en aan Jaspas d.d. 18/4/1935 (ARAB, TO 31 (H. Jaspas), nr 166 (MF 2466-2467) ‘La politique communiste’; ‘Ligue anti-communiste’); MARY M., “Van de erkenning in maart 1935 tot de zomer van 1939: betrekkingen zonder illusies”, in: STOLS E., WAEGEMANS E. (Eds.), *Montagne Russe. Belgen in Rusland*, Berchem, [1989], 251-261.

4. DE OPVANG VAN RUSSISCHE EMIGRANTEN

Al onmiddellijk na de communistische machtsovername stond de Belgische regering voor een dilemma. Enerzijds was ze niet happig op het nieuwe regime met zijn 'gevaarlijke' ideologie, maar een officiële erkenning van de 'weerstandshaarden', in casu de verschillende Witte regeringen, kwam er evenmin, en dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk, dat in de beginjaren het verzet financieel en militair steunde.⁵² Minister van Oorlog F. Masson liet oogluikend toe dat er Belgische vrijwilligers werden geronseld en zegde de Russische militaire attaché Andrej Prezjb-jano in oktober 1919 "quelques avions et une cinquantaine de mortiers Van Deuren de 142" toe⁵³, maar na zijn ontslag in januari 1920 distantieerde de regering zich van deze praktijken.⁵⁴ De Russische diplomatieke vertegenwoordiger, Dmitri Nelidov (1863-?), werd op 24 februari 1920 door Buitenlandse Zaken op het matje geroepen.⁵⁵ Eens te meer bepaalde de pragmatiek – de Witte Le-gers waren in januari 1920 definitief verslagen – het beleid van de Belgische regering. Zo dacht men er in België niet aan de zowat 1200 Russische krijgsgevangenen die in de kolonie van Wortel waren ondergebracht – leden van een Russisch expeditiekorps van 150.000 man dat aan het Westfront had gestreden – in België te laten en ze werden dan ook in juli 1920 naar Rusland terugge-stuurd, een onzekere toekomst tegemoet.⁵⁶ Ook zat men verveeld met het Russische ambassadepersoneel dat een beroep deed op de Belgische overheid om financieel te overleven. De regering wilde slechts met geld over de brug komen, als ze zeker was van terug-betaling.⁵⁷ Op 26 maart 1919, nog vóór het einde van de vijande-lijkheden, suggereerde het Ministerie van Financiën aan Bui-tenlandse Zaken om de Russische zaakgelastigde Nelidov per-sonlijk borg te laten staan voor de opgenomen kredieten, een voorstel dat door de betrokken diplomaat niet in dank werd afge-

52. Belgisch memorandum m.b.t. de houding t.o.v. de Siberische regeringen, s.d. [ca. 5/1920] (Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken (AMBZ), 12178 'Réfugiés Russes', 1920-août 1922).

53. Ibid.

54. Notulen Ministerraad 22/2/1920 (ARAB, MF 2010, p. 103).

55. Nelidov aan Sazonov d.d. 25/2/1920 (HIA, Michel de Giers Collection, Box 8, Folder 1, 'Russian diplomatic representatives 1920-1924 : Belgium').

56. HUIJBRECHTS J., "Kozakken op de Kolonie. De internering van Russische oud-militairen in Wortel-Kolonie (december 1919 - juli 1920)", in: WAEGEMANS E. (Ed.), *Rus-land-België 1900-2000*, 43-64.

57. Ministerie van Financiën (MFin) aan Buitenlandse zaken (BZ) d.d. 3/1/1919 (AMBZ 13541/I, Russie, Chefs de Mission, 1853-1950, map 'Subvention au Personnel de la légation').

nomen.⁵⁸ Nelidov zou overigens niet blijven wachten tot de Belgische regering op 9 december 1921 de geldkraan dichtdraaide en verhuisde al eind 1920 naar Parijs, waar het leven hem goedkoper zou vallen.⁵⁹ Dit probleem was amper van de baan, of er dook alweer een nieuw op: kon België misschien een deel van de Russische vluchtelingen opvangen die in Constantinopel waren gestrand?⁶⁰ De Ministerraad adviseerde negatief: "Nous ne pouvons introduire chez nous des éléments aussi hétéroclites. D'autre part, notre situation financière ne nous permet pas d'intervenir pécuniairement."⁶¹ Meteen was de toon van het beleid gezet. België schoof het probleem door naar de Volkenbond en het Internationale Rode Kruis⁶², was eventueel bereid om geld te geven opdat de Russen in eigen land zouden blijven, zoals naar aanleiding van de hongersnood van 1921-1922⁶³, maar wilde in feite niets met het probleem te maken hebben. Op de vraag waarom de Belgische regering geen afgevaardigde stuurde naar een vluchtelingenconferentie van de Volkenbond, antwoordde Buitenlandse Zaken: "Le Gouvernement belge ne se considère pas comme directement et particulièrement intéressé par la solution des problèmes des réfugiés russes. En conséquence en vous remerciant de l'invitation à se faire représenter à cette conférence, le Gouvernement belge n'estime pas nécessaire d'y prendre part et de désigner un délégué à cet effet."⁶⁴

Toch werd de soep minder heet gegeten dan ze werd opgediend. Al op de ministerraad van 7 februari 1921 had Eerste Minister Henry Carton de Wiart geopperd dat "Des secours pourront être recueillis par l'initiative privée, qui pourra organiser des fê-

58. MFin aan BZ d.d. 26/3/1919; BZ aan Nelidov d.d. 4/4/1919 en nota BZ 11/4/1919; Russische Legatie aan BZ d.d. 12/5/1919 (AMBZ 13541/I, Russie, Chefs de Mission, 1853-1950, map 'Subvention au Personnel de la légation').

59. BZ aan Nelidov d.d. 9/12/1921 (MAE 13541/I, Russie, Chefs de Mission, 1853-1950, map 'Subvention au Personnel de la légation'); nota Costermans (BZ) d.d. 13/12/1920 (AMBZ 13541/I, dossier Nelidov).

60. Franse Ambassade Brussel aan H. Jaspar (BZ) d.d. 25/1/1921 (AMBZ 12178, 'Réfugiés Russes', 1920 - août 1922).

61. Notulen Ministerraad 7/2/1921 (ARAB, MF 2011, p. 80-81).

62. Nota van het 'Bureau belge de la Société des Nations' t.a.v. BZ d.d. 14/4/1922 (AMBZ, 12178, 'Réfugiés Russes', 1920 - août 1922).

63. Notulen Ministerraad 4/8/1921; 2/1/1922 (ARAB, MF 2011, p.295; MF 2012, p. 10); "Proposition de loi tendant à accorder un subside unique et extraordinaire d'un million de francs aux victimes de la famine en Russie", *Documents Parlementaires*, Séance 16/3/1922 (n° 125).

64. BZ aan Volkenbond d.d. 29/7/1921 (AMBZ 12178, 'Réfugiés Russes', 1920 - août 1922).

tes, des collectes, etc.”⁶⁵ De initiatieven lieten niet lang op zich wachten. Al op 10 maart 1921 werd er in het parlement een verkennende vergadering belegd waaraan politici, bankiers, industriëlen, professoren en diplomaten deelnamen.⁶⁶ De bijeenkomst gaf aanleiding tot de vorming van een aantal hulpcomités, al dan niet onder auspiciën van het Belgische Rode Kruis en gepatrooneerd door leden van de koninklijke familie. De drijvende kracht achter tal van de initiatieven was de Brusselse hoogleraar, senator en voorzitter van het Belgische Rode Kruis, dokter Antoine Depage (1862-1925). Zijn ‘Pain russe’ werd gepatrooneerd door prins Leopold⁶⁷, terwijl het ‘Comité Belge de Secours aux Populations Civiles de la Russie’, overigens samengesteld uit nagenoeg dezelfde mensen, onder de bescherming van koningin Elisabeth stond.⁶⁸ Al deze initiatieven werden evenwel het slachtoffer van hun eigen succes: tegen november 1922 hadden ze al ruim 5 miljoen frank bijeengebracht⁶⁹, meteen een reden voor de regering om zeker geen overheidsgeld aan de opvang van Russen te besteden. Of zoals Henri Jaspar het tegenover de Belgische vertegenwoordiger bij de Volkenbond uitdrukte: “Le côté matériel de la question doit aussi être envisagé car, à première vue, je ne vois pas la possibilité de recevoir en Belgique de nouveaux contingents russes; en outre, il me sera difficile d’obtenir du Parlement de nouvelles allocations destinées à secourir ces réfugiés et il serait aléatoire d’escompter, en leur faveur, de nouveaux efforts charitables de l’initiative privée.”⁷⁰

Omdat privé-hulporganisaties niet op structurele subsidiëring van overheidswege konden rekenen en bijgevolg volledig op de goede wil van milde schenkers waren aangewezen, moest men noodgedwongen de publieke opinie bespelen. Net zoals nu deden kinderen het toen ook al goed. In het kader van de verschillende initiatieven en wellicht geïnspireerd door de hulpprogramma’s van de ‘Union Internationale de Secours aux Enfants’ vatte dokter

65. Notulen Ministerraad 7/2/1921 (ARAB, MF 2011, p. 81).

66. Brief aan BZ d.d. 5/3/1921 (AMBZ, 12178, ‘Réfugiés Russes’, 1920 - août 1922).

67. Archief Koninklijk Paleis (AKP), Secretariaat Albert I (Max-Léo Gérard), 5/10, ‘Secours à la Russie’.

68. AKP, privé-secretariaat koning Elisabeth, Patronage S6, ‘Secours aux Russes dans le Besoin’.

69. *Œuvre de secours aux populations russes* [11/1922] (AMBZ, 12178, ‘Réfugiés Russes’ septembre 1922 - août 1923).

70. Jaspar aan Moncheur d.d. [11-12/1922] (AMBZ, 12178, ‘Réfugiés Russes’, septembre 1922 - août 1923).

A. Depage, tevens voorzitter van het 'Œuvre Nationale de l'Enfance', het plan op om Russische kinderen in België op te vangen.⁷¹ Dit was evenwel zonder de Sovjets gerekend, die kinderen alleen onder sovjetbegeleiding naar België wilden laten vertrekken. Als alternatief werd toen maar geopteerd om zo'n 150 Russische kinderen van de straten in Warschau te plukken en deze vanaf oktober 1922 onder te brengen in Wulveringem, in de Westhoek, waar onder auspiciën van het 'Œuvre Nationale de l'Enfance' en onder de bescherming van koningin Elisabeth reeds tijdens de oorlog een schooltje functioneerde. Problemen met de kinderen zelf – sommigen waren in Warschau tot boefjes opgegroeid⁷² – en met de eigenaars van de grond – zij zagen vluchtelingen op hun grond niet zitten⁷³ – leidden ertoe dat het centrum werd afgeslankt en uiteindelijk werd overgebracht naar het kasteel 'L'Ardoisière' in Jodoigne, waar de kolonie tot augustus 1924 bleef bestaan.⁷⁴ Verschillende emigrantorganisaties in het buitenland hadden evenwel lucht van het initiatief gekregen en probeerden op hun beurt Russische kinderen in België onder te brengen. Zo was er het weeshuis van mevrouw Koezmina-Karavajeva, dat in februari 1923 met zo'n 250 man vanuit Constantinopel in Luik ('Institut Général Sélianoff') neerstreek⁷⁵, alsook het Russische jezuïetencollege St. Georges, eveneens uit Constantinopel, dat een maand later bij de geestesgenoten in Namen een onderdak vond.⁷⁶ De kwestie zorgde voor heel wat verwarring bij Buitenlandse Zaken, die beide instellingen met elkaar verwarde, en leid-

71. "Au secours des enfants russes", *La Nation Belge*, 22/10/1921; Depage aan de Traux (secretaris koningin Elisabeth) d.d. 28/11/1921 (AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, dossier 188 [scholen te Vinkem-Houtem 1918-1922]).

72. *Zarubežnaja russkaja škola 1920-1924*, Paris, 1924, 145; C. Derselle aan F. Dessain (secretaris kardinaal Mercier) d.d. 26/12/1922 [n.a.v. klachten van priester Veranneman (Wulveringem)] (Archief Aartsbisdom Mechelen (AAM), XXII, 57, 'Correspondentie Derselle-Dessain 1922').

73. Œuvre nationale de l'Enfance aan de Traux d.d. 4/10/1921 (AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, dossier 188 [scholen te Vinkem-Houtem 1918-1922]).

74. Œuvre Nationale de l'Enfance aan de Traux d.d. 13/2/1923 (AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, Patronage S6, 'Secours aux Russes dans le Besoin'); *Zarubežnaja russkaja*, 145-147; mededeling van de Heer F. Gilles (Jodoigne).

75. Anastasia Koezmina-Karavajeva (1885-1940) was de dochter van generaal Selivanov (AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, Patronage I2, 'Institut Général Sélianoff' en Subside O37, 'Œuvre des Enfants Russes de Ganshoren'; *Zarubežnaja russkaja*, 147-148; *Russkij detskij pansion (Brjussel')* (HIA, BMVC, Box 51, Folder 1-2, 'Biographical Material. Miscellaneous short autobiographies of Russian emigres residing in Belgium').

76. C. Derselle aan Dessain d.d. 23/2/1922 (AAM, XXII, 57, Correspondentie Derselle-Dessain 1922); DERSELLE C., *Histoire de l'Aide Belge aux Russes*, 30/9/1924 (AAM, XXII, 59, 'Belgische hulp aan Russische studenten I (1922)'); EMOND E., *Les émigrés russes à Namur*.

de in maart 1923 bijna tot een volledige immigratiestop voor Russen uit Klein-Azië: "Le Ministre des Affaires Étrangères a fait suspendre tout départ d'autres réfugiés en destination de la Belgique. [...] Ce qui complique un peu la chose pour l'Internat St. Georges, c'est que lorsqu'il a demandé l'autorisation de venir en Belgique, il l'a demandé pour une trentaine de personnes en total et que maintenant le père Baille [de directeur van het college, WC], dans sa lettre, parle de 60 personnes (50 élèves et 10 adultes). On craint ici que ce qui se passe à l'occasion du transport de l'Orphelinat Kousmine, se renouvelle et que la Légation ne soit assiégée par les parents des élèves. Or, le Conseil des ministres a décidé qu'il ne fallait pas accorder l'accès du Royaume aux réfugiés russes dans le Proche Orient."⁷⁷

Ongeveer tegelijkertijd met deze initiatieven kwamen er nog enkele andere van de grond, ditmaal gericht op Russische studenten. In de schoot van de 'Fondation Universitaire' werd een 'Patronage Belge de la Jeunesse Universitaire Russe à l'Étranger' opgericht, onder bescherming van koningin Elisabeth.⁷⁸ Alhoewel in het directiecomité, voorgezeten door E. Francqui, vertegenwoordigers van alle gezindheid zetelden, werden de middelen op het terrein verdeeld door enerzijds de katholieke 'Aide Belge aux Russes' (ABR), dat voornamelijk studenten in Leuven financierde⁷⁹, en anderzijds het 'Comité d'Assistance aux Étudiants Russes', dat eerder van vrijzinnige strekking was.⁸⁰ Dezelfde scheidingslijnen vond men ook terug bij de talrijke (paternalistische) organisaties die bepaalde doelgroepen van de Russische emigratie voor hun rekening namen. Zo richtte de 'Entr'Aide des Mères Belges aux Mères Russes' zich expliciet op verarmde Russische adellijke dames en bezorgde hen 'borduurwerk' en bijwijlen (tweedehands)kledij.⁸¹ Zelfs in de armoede bleven de grenzen van rang en stand overeind! Anderen deden er dan weer alles aan om orthodoxe kinderen tot het katholicisme te bekeren. In tegenstelling tot kardinaal Mercier, de oprichter van de ABR, vond het

77. Mélot (BZ) aan P. Hymans (Genève) d.d. 8/3/1923 (AMBZ, 12178, 'Réfugiés Russes', septembre 1922 - août 1923).

78. AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, Patronage P5 'Patronage Belge de la Jeunesse Universitaire Russe à l'Étranger'.

79. TAMIGNEAUX N., *Le Cardinal Mercier et l'Aide belge aux Russes*.

80. AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, Patronage C40 'Comité d'Assistance aux Étudiants Russes'.

81. AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, Subsidies O6, 'Œuvre de Secours des Mères Belges aux Mères Russes'.

katholieke voetvolk het immers niet meer dan normaal dat de Russen zich zouden laten bekeren uit 'dankbaarheid' voor de verkregen hulp. Op langere termijn rekende men erop dat bij het herstel van de oude orde in Rusland deze 'Belgische Russen' de Belgische gastvrijheid gul zouden compenseren. In de praktijk zorgden al deze berekeningen voor heel wat spanningen binnen de emigratie.

5. REACTIES IN DE EMIGRANTENGEMEENSCHAP

Deze spanningen uitten zich in de eerste plaats in een generatieconflict. Voor de jongeren, zeker diegenen die niet in de Burgeroorlog hadden meegestreden, vormde België, en niet het mythische Rusland waarvan de oudere generatie bleef dromen, de realiteit. Zo vormde bekering tot het katholicisme voor tal van emigrantenkinderen de enige manier om zich in de nieuwe omgeving aanvaard te voelen. Velen van hen zaten immers geïsoleerd van hun familie op katholieke internaten waar de sociale druk om te conformeren erg groot was. De kinderen van de Russische schrijver Ivan Nazjivin (1874-1940) werden respectievelijk in Doornik en Péruwelz tot het katholicisme bekeerd⁸²; Aleksandr Poesjkin (1909-1968), de achterkleinzoon van Ruslands grootste dichter, in de abdij van Zevenkerke bij Brugge.⁸³ Opmerkelijk was dat de *moeders* van de kandidaat-bekeerlingen de meeste bezwaren tegen deze gang van zaken maakten; de vaders capituleerden veel sneller, wellicht omdat ze hun kansen op sociale promotie in hun tweede vaderland niet in het gedrang wilden brengen.⁸⁴ Niet alleen de betrokken ouders boden weerstand. Ook het 'Comité de Patronage des Enfants Russes en Belgique', dat voornamelijk uit de kopstukken van de Russische orthodoxe kerk in België rond pope Pjotr Izvolski (1863-1928) was samengesteld, liet van zich horen, zeer tot ongenoegen van juffrouw H. Robyn, de drijvende kracht achter de bekeringen. Tegenover kannunik F. Dessain, de privé-secretaris van kardinaal Mercier, deed ze voortdurend haar beklag over deze 'weerstand', die volgens haar haaks op de 'ontvankelijkheid' van de kinderen stond: "Tout ceci est un encouragement, car s'ils ne sentaient la force de notre Église, ils

82. COUDENYS W., *Onedelachtbaren!*, 139-141.

83. *Chronique de l'Abbaye de Saint-André de Zevenkerke*, volume n° 2 : du 25 sept. 1920 au 15 août 1935, nota d.d. 30/5/1924 (Archief Sint-Andriesabdij Zevenkerke).

84. COUDENYS W., *Onedelachtbaren!*, 142.

ne la craindraient pas, aussi devons-nous nous efforcer d'obtenir tous les enfants, si possible, dans nos maisons d'éducation. Je n'ai jusqu'ici reçu aucune plainte au sujet des enfants. Quant aux parents, quelle versatilité! Pourtant certains sont de bien belles natures; ce n'est pas leur faute si Dieu les a fait naître Slaves!"⁸⁵ "Tout le monde veut exploiter la charité catholique, tout en lui réservant haine et mépris [...]"⁸⁶ Om dezelfde reden verloochenden veel Russische kinderen hun taal en cultuur.

Russische studenten hadden het dan weer veel moeilijker met de 'verantwoordelijkheid' die op hun schouders rustte. Ze moesten niet alleen studeren met het oog op de heropbouw van Rusland, maar waren als beursstudenten *moreel verplicht* om te slagen!⁸⁷ Ook keken ze nogal onwennig aan tegen de sociale bemoeienissen en paternalistische ingesteldheid van de katholieke hulpverleners, attitudes die de orthodoxie volkomen vreemd waren. Dit vormde onder meer de aanleiding tot de talloze conflicten, zeker in de beginjaren, tussen de Russische studenten in Leuven en de priesters A. en C. Derselle, de verantwoordelijken voor het Russische studentenhuis.⁸⁸ Daarnaast vonden de Russen de in Leuven gebruikelijke segregatie van mannelijke en vrouwelijke studenten volslagen belachelijk. In zijn roman *De Jeugd*, over het Russische studentenleven in Leuven, beschreef Ivan Nazjivin de Russische onvrede als volgt: "In het katholieke M. [= Leuven] waren 'réunions mixtes' ten strengste verboden voor de universiteitsstudenten. Het mannelijke geslacht werd zo gevaarlijk voor het vrouwelijke geslacht gevonden – en vice versa – dat beide nooit voldoende ver uit elkaar konden worden gehouden. De Russische studenten haatten deze segregatie en probeerden op alle mogelijke wijzen dit verbod te omzeilen. Werden ze betrapt, dan aanvaardden ze hun straf, zelfs al hield dit de uitsluiting in."⁸⁹ Toen Nazjivins dochter in Leuven evenwel zwanger raakte van een medestudent, kon de universitaire overheid niet streng genoeg optreden...⁹⁰ De steeds grotere greep van de jezuïeten op de hulp aan de studenten – in 1932 werd de 'Aide Belge aux Russes' om-

85. Robyn aan Dessain d.d. 22/1/1923 (AAM, XXII, 80, 'correspondentie H. Robyn').

86. Robyn aan Dessain d.d. 17/2/1925 (AAM, XXII, 89, '1925. Russisch dossier III. Allerhande briefwisseling').

87. KONOVALOV K., "Dobroe delo. Russkie studenty v Luvene", *Za Rossiju*, 19 (sept. 1933), 3; TAMIGNEAUX N., *Le Cardinal Mercier et l'Aide belge aux Russes*, 72.

88. *Ibid.* 80-86.

89. NAŽIVIN IV. F., *Molodež'*, Tientsin, 1936, 14.

90. COUDENYS W., *Onedelachtbaren!*, 219-220.

gevormd tot de 'Foyer Universitaire Slave', die vanaf 1936 volledig onder controle van de jezuiten stond – werkte dan weer de vervreemding tussen de Russische studenten en het gastland in de hand. Niet alleen golden de jezuiten in de Russische cultuur als baarlijke duivels, maar bovendien getuigden ze tijdens het interbellum van een weinig 'oecumenische' houding tegenover de 'schismatieke' Russen.⁹¹ Zo werd in het voorjaar van 1935 in Leuven een 'Association Catholique de Jeunesse Russe' opgericht met het doel potentiële bekeerlingen aan de sociale controle van hun orthodoxe landgenoten te onttrekken.⁹²

Vanaf de jaren '30 kwam daar nog bij dat de Russen de eerste slachtoffers van de economische crisis dreigden te worden. Al op 22 december 1930, amper een week nadat een Koninklijk Besluit de toegang van buitenlandse arbeidskrachten tot het land had beperkt⁹³, vroegen de verenigde Russische organisaties begrip voor hun bijzondere situatie aan koning Albert I.⁹⁴ Een jaar later, op 25 december 1931, deed aartsbisschop Aleksandr (Nemolovski, 1880-1960) een pathetische oproep aan de minister van Justitie om de Russische emigranten niet te laten vallen: "Dans une époque aussi difficile que celle que nous traversons, celle d'une crise financière mondiale et d'un chômage général, les étrangers ne doivent pas, nous le comprenons, constituer pour la Belgique comme tout autre état, un fardeau?"⁹⁵ Ondanks deze en andere smeekbeden supprimeerde België in 1933 het recht op werkloosheidsbijstand voor vreemdelingen uit landen waarmee geen reciprociteitsverdrag was afgesloten, waardoor de Russen, als apatrieden, uit de boot vielen.⁹⁶ In dezelfde zin maakte de Belgische delegatie bij de onderhandelingen over de Conventie van Genève voorbehoud bij een aantal artikelen met betrekking tot de sociale

91. Zie TRETJAKEWITSCH L., *Bishop Michel d'Herbigny and Russia. A Pre-Ecumenical Approach to Christian Unity*, Würzburg, 1990.

92. "Louvain", *Échos de Belgique*, 1935/4, 36; 1935/9, 113; R. Jourdain aan C. Van De Vorst (Provinciaal) d.d. 31/1/1936 (Archief van de Vlaamse Jezuiten Heverlee, C.D. 63/2 : Leuven, Bellarmino, Foyer Universitaire Slave, 1b : FUS, Bellarmino, correspondentie 1927-1938).

93. KB 15/12/1930.

94. Verzoekschrift Russische organisaties aan koning Albert I d.d. 22/12/1930 [copie] (Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, dienst Vreemdelingenzaken (AMBinZ-VZ), Algemene dossiers, klepper 37C4, 'Réfugiés Russes, Arméniens et Assimilés').

95. A. Nemolovskij aan F. Cocq d.d. 25/12/1931 (AMBinZ-VZ, Algemene dossiers, klepper 37C4, 'Réfugiés Russes, Arméniens et Assimilés').

96. R. Coubaux (Nansenscomité, Brussel) aan Costermans (BZ) d.d. 11/7/1933 (AMBZ, 12178, 'Réfugiés Russes', juillet 1933-1935).

rechten van vluchtelingen.⁹⁷ In september 1934 ontstond er onder de Russen opnieuw grote commotie toen Ph. Van Isacker, de minister van Nijverheid, Arbeid en Sociale Voorziening, tijdens een voordracht voor de Antwerpse katholieke werkgevers buitenlanders opriep het beschikbare werk aan de Belgen te laten.⁹⁸ De Russische protesten⁹⁹ hadden echter succes: gezien de bijzondere situatie van de Russen zou voor hen de nodige soepelheid aan de dag worden gelegd, al werd meteen de deur gesloten voor nieuwe kandidaat-vluchtelingen en gold deze soepelheid niet voor de Kongokolonie.¹⁰⁰ Het gevolg van deze permanente onzekerheid was onder andere dat tal van Russische jongeren zich op den duur volledig in de Russische gemeenschap gingen terugtrekken en zich onder meer engageerden in een fascistoïde politieke beweging als de 'Mladorossy' (Jong-Russen) of deelnamen aan de 'Strelkovaja Droezjina' (Schutstroep), een soort paramilitaire groep met afdelingen in Brussel, Gent, Luik en Leuven.¹⁰¹ Alhoewel de 'Droezjina' in 1930 eigenlijk als een sport- en jeugdafdeling van 'Russische Al-Militaire Unie' (ROVS) was opgericht en conform een ROVS-richtlijn uit 1923 zich niet met politiek mocht inlaten¹⁰², bestond er in België een grote symbiose tussen de 'militairen' van de 'Droezjina' en de 'politici' van de 'Sojoez Mladorossov v Belgii' (Unie van Jong-Russen in België).¹⁰³ Toen de 'Sojoez Mladorossov' in 1935 tot een 'Partija Mladorossov' werd omgevormd, zich feller tegen de 'oudere generatie' ging afzetten en openlijk een compromis tussen 'tsaar en sovjet' aan-

97. SIMPSON J.H., *The Refugee Problem*, 580.

98. Naživin aan Hagelin d.d. 26/9/1934 (Russische Staatsarchief voor Literatuur en Kunst (Moskou), 1115/3/44; N.B., "Le ministre du Travail fait, à Anvers, un exposé de la question du chômage", *La Nation Belge*, 23/9/1934.

99. BZ aan Staatsveiligheid & Ministerie van Arbeid d.d. 24/11/1934; M. Wittouck (Comité de la Croix Rouge russe en Belgique) aan P.E. Janson (Minister van Staat) d.d. 28/2/1935 (AMBZ 12178, 'Réfugiés Russes', juillet 1933-1935); Memorandum van Gartman & Fričero aan BZ d.d. 25/2/1936 (AMBZ 12178, 'Réfugiés Russes', 1936-1952).

100. *Mesures prises et adoptées en Belgique en vue d'assister les réfugiés - situation en novembre 1935* (AMBZ 12178, 'Réfugiés Russes', 1936-1952); Volkenbond aan BZ d.d. 17/9/1935 (AMBZ 12178, 'Réfugiés Russes', juillet 1933-1935); SIMPSON J.H., *The Refugee Problem*, 277.

101. OKOROKOV A.V., *Molodežnye organizacii russkoj èmigracii (1920-1945gg.)*, Moskva, 2000, 62-68; *Russkaja strelkovaja družina* [1/11/1931] (HIA, BMVC, Box 8, Folder 18, 'ROVS Regional Branches: Belgium'); 'Russkaja Strelkovaja Družina, 1930-1936' (Ibid., Box 50, Folder 5-6).

102. NAZAROV M., "Russkaja èmigracija i fašizm: nadeždy i razočarovanija", *Naš Sovremennik*, 1993/3, 125; BORTNEVSKIJ V.G., *Zagadka smerti generala Vrangelja*, 32.

103. Zie de prominente aanwezigheid van Družina-leden en -manifestaties in de *Opovešćenje predstavitel' stva Sojuza Mladorossov v Bel'gii* (1932-1936).

hing¹⁰⁴, voerden de generaals van ROVS de druk op de 'Droezjina' op en verdween ogenschijnlijk de kruisbestuiving tussen beide organisaties. Toch wist de Gerechtelijke Politie van Gent in 1939, 'uit zeer betrouwbare bron', dat "Zekeren DROUGENA [= Droezjina WC], gewezen Russisch Generaal [sic], [...] zou zelfs medewerker zijn aan een tijdschrift, genaamd 'MALDAROSSE' [sic] dat regelmatig verkocht wordt aan de Russische Kerk der Rue des Chevaliers."¹⁰⁵

De isolatie ten opzichte van de Belgische omgeving, mee in de hand gewerkt door de diplomatieke erkenning van de Sovjet-Unie in 1935, de al eerder vermelde versterking van de Russische militaire aanwezigheid in de tweede helft van de jaren '30, alsook de sluiting van de monarchistische rangen rond grootvorst Vladimir Kirillovitsj (1917-1992), creëerde een situatie waardoor tal van Russische emigranten in de verleiding zouden komen om vanaf 1941 o.a. als lid van Degrelles 'Légion Wallonie' tegen het Rode Rusland op te trekken.¹⁰⁶ Dat fascistoïde en monarchistische sympathieën evenwel niet noodzakelijk tot collaboratie leidden – in die zin verschilden Russen eigenlijk niet van Belgen – mag onder meer blijken uit de deelname van Russische emigranten aan het verzet. Zo zou prinses Jelena Sjtsjebatova (1906-1979), beter bekend als mevrouw Michel Wittouck, een leidende rol spelen bij de bevrijding van Sovjet-Russische krijgsgevangenen uit de Limburgse mijnen.¹⁰⁷

6. DIVERSITEIT BINNEN EEN OGENSCHIJNLIJKE HOMOGENITEIT

De homogeniteit van deze geïsoleerde gemeenschap was maar schijn. Er bestonden duidelijk onderscheiden groepen in de Russische kolonie die in de regel geen uitstaans met elkaar wilden hebben. Dit gold zeker in Brussel, waar de groep vrij groot was en vooral in Elsene en Ukkel was geconcentreerd, maar veel minder

104. VOLKOGONOVA O.D., *Obraz Rossii v filosofii russkogo zarubež'ja*, Moskva, 1998, 239-249; zie ook MASSIP M., *La vérité est fille du temps. Alexandre Kassem-Beg et l'émigration russe en Occident (1902-1977)*, Genève, 1999.

105. GP-Gent aan de Commissaris-Generaal van de GP te Brussel d.d. 9/2/1939 (ARAB, Parket Rechtbank van Eerste Aanleg Brussel, Politiek Dossier 99/767, 'Solonevitch Boris').

106. OKOROKOV A.V., *Molodežnye organizacii*, 68; DE BRUYNE E., *Un aspect de la collaboration militaire dans la Belgique francophone 41-45*, s.l., [1986] (HIA).

107. WOLLANTS A., BOUVEROUX J., *Russische partizanen WOII-Limburg*, Leuven, 1994.

expliciet in 'de provincie', waar enkelingen vaak steun vonden bij elkaar.

Vooreerst bestond er een grote kloof tussen Russen die reeds vóór de Revolutie in België waren aangekomen en Russen die pas nadien arriveerden. De Russische kolonie in België rond 1910 telde zo'n 7500 leden, niet zelden mensen die hier waren komen studeren. Vooral de Brusselse 'Université Nouvelle', de universiteiten van Gent en Luik en de Hogere Handelsschool in Antwerpen stonden hoog op het verlanglijstje. Vaak betrof het mensen die hun vaderland wegens revolutionaire activiteiten hadden moeten verlaten of die het slachtoffer waren van etnische vervolgingen, zoals Polen of joden.¹⁰⁸ Velen van hen wilden daarom expliciet géén uitstaans hebben met hun 'reactionaire' landgenoten die na 1920 waren gearriveerd. Omgekeerd wilden deze 'nieuwe' emigranten dan weer niets te maken hebben met 'oude' emigranten, zoals de socialistische vertaler L. Bojarski¹⁰⁹, of met 'oude' organisaties, zoals de 'Union Russe' of haar opvolger, de 'Ligue des Ouvriers Russes et Ukrainiens en Belgique', die in de regel joodse emigranten met communistische sympathieën verenigden.¹¹⁰ Verhelderend in dat verband is wat P. Baïenov, A. Sibirjakov en K. Platoenov, de uitgevers van het obscure, boeddhistische *Méta-philosophie*, in 1939 schreven: "Wij behoren tot de generatie van de Russische revolutionaire intelligentsia uit het begin van de eeuw. Tussen 1904 en 1909 waren wij, zoals trouwens de hele studerende jeugd in die tijd, lid van de RSDRP (Russische Sociaal-Democratische-Revolutionaire Partij). Wij hebben die partij verlaten in 1909, d.w.z. lang vóór de stichting van de Communistische Partij. Wij kwamen in België aan na de revolutie van 1905-1907, waaruit volgt dat wij noch iets met de burgeroorlog, noch iets met de Witte Beweging te maken hebben. Toen de Ivans Ivanovitsjen [d.w.z. de gewone emigranten, WC] deze verdachte feiten te weten kwamen, vonden ze het hun plicht om de overheid daarvan op de hoogte te brengen, zonder te zeggen uiteraard dat wij al lang uit de Sociaal-Democratische partij

108. RONIN V., "Tussen hervormingen en oorlog. Russen in België 1862-1914", in: WAEGEMANS E. (ed.), *Het land van de Blauwe Vogel*, 85-90.

109. COUDENYS W., *De literaire circuits en de organisatie van het Ruslandbeeld in België tijdens het interbellum*, Leuven, 1995, 275 (onuitgegeven dissertatie).

110. Parket van de Procureur des Konings te Brussel, Fonds 102/1/76 en 102/1/77 (Moskou, Centrum voor de Bewaring van Historisch-Documentaire Collecties - Microfilm Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging Gent).

waren gestapt.”¹¹¹ Dertig jaar later, na de Tweede Wereldoorlog, zou een gelijkaardige situatie ontstaan, toen Russische ‘Displaced Persons’ in België aankwamen. Sommige verstokte emigranten beschouwden de nieuwkomers als ‘Sovjets’ en verketterden hun landgenoten die zich het lot van deze oorlogsvluchtelingen aantrokken.¹¹²

Etnisch verliep alles evenmin van een leien dakje. Zo beschouwden veel monarchistische emigranten de bolsjevistische machtsovername als een joods-maçonniek complot.¹¹³ Voor dergelijke xenofobe argumenten waren ook Belgen niet helemaal onverschillig. Zo verzette de Belgische diplomaat B. de l’Escaille (Warschau) zich met hand en tand tegen de erkenning van het ‘Comité Russe en Belgique pour le Secours aux Affamés en Russie’ omdat het volgens hem “n’a pas le même caractère homogène et essentiellement belge, car il comprend des Russes et des Israélites qui ne sont nullement qualifiés pour exprimer à la Russie la reconnaissance que les Belges entendent exprimer eux-mêmes.”¹¹⁴ De l’Escaille had concreet de (joodse) kopstukken van de ‘Union des Avocats Russes en Belgique’ voor ogen, een organisatie waarin nogal wat ‘oude’, prerevolutionaire emigranten zaten. De snelle integratie van deze middens in liberale Belgische middens zal ook wel de afgunst van de modale Rus hebben opgewekt. De deelname van Russische joden aan het leven van de Russische kolonie was bijgevolg niet vanzelfsprekend. Zo was er in de jaren ‘20 en ‘30 zowel in Brussel als in Antwerpen een ‘Club van Russische joden’ actief die de coryfeeën van de emigratiecultuur, inclusief Marina Tsvetajeva en Vladimir Nabokov, voor lezingen naar België uitnodigde.¹¹⁵ Met uitzondering van een aantal ‘marginale’ figuren, zoals de journaliste Zinaida Sjachovskaja (1906-2001), bezocht niemand én de joodse kringen én de ‘echte’ Russische kringen, verenigd in de Brusselse ‘Roesski

111. PLATUNOV K.N., BAÏENOV P.V., SIBIRJAKOV A.D., “Deklaracija”, *Tropa k tajnomu*, aug. 1939, 191-194a.

112. B. Gartman aan J.J. Kullmann (adjunct-hoge commissaris voor de Vluchtelingen van de Volkenbond) d.d. 17/7/1945 (AMBZ, 12178, ‘Réfugiés Russes’, 1936-1952); J.P., *Activités russes en Belgique*, 28/4/1946 (Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA), AA 757, ‘Documenten de Lilienfeld’, nr. 772).

113. Zie NAZAROV M., “Mir, v kotorom okazalas’ émigracija, ili Čego boljalis’ pravye”, *Naš Sovremennik*, 1991/12, 145-160.

114. De l’Escaille aan Papeians de Morchoven (BZ) d.d. 10/10/1921 (AKP, Secretariaat Koningin Elisabeth, Divers C37 ‘Colonie Russe (Brux)’).

115. COUDENYS W., *De literaire circuits*, 342; RONIN V., “Een wandeling door Russisch Antwerpen anno 1935”, 194-195.

Kloeb'.¹¹⁶ Eveneens in de buitenbocht vertoefden enkele Russische vooraanstaanden van joodse afkomst, zoals Margerita Brodskaja, de vrouw van de Belgische industrieel Alfred Goldschmidt (1871-1954), die zich in de jaren '20 inzette voor de Russische emigranten en in de jaren '30 haar actieterrein verlegde naar de opvang van joodse vluchtelingen uit Centraal-Europa. Het initiatief berustte hier evenwel bijna volledig bij joden en Belgen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou een (Pools-)Russische nationaal-socialist van het zuiverste water, Joeri Vojtsechovski (1905-1944), van de Duitse autoriteiten carte blanche krijgen om zijn anti-joodse gevoelens de vrije loop te laten. Zijn 'Russische Vertrauensstelle für Belgien' was de enige administratieve overheid bevoegd voor de Russische emigranten, ronselde soldaten voor het Oostfront¹¹⁷ en legde met veel ijver zwarte lijsten van Russische joden aan, die vervolgens aan de Belgische autoriteiten werden 'opgedrongen'.¹¹⁸

Eveneens etnisch gekleurd en zeer gespannen waren de Russisch-Oekraïense relaties. Veel Russen beschouwden Oekraïne als een integraal deel van het Russische Rijk ('Klein-Rusland') en waren niet weinig getraumatiseerd door het gedrag van de Oekraïense nationalisten die het in 1917 hadden gewaagd om met de steun van de Duitsers een zelfstandige Oekraïense staat uit te roepen. De spanningen zouden een hoogtepunt bereiken in februari 1933, toen in de Brusselse zaal 'Forum' door het 'Comité Belgo-Ukrainien' een 'Soirée de Chants et de Danses Ukrainiens' werd ingericht, ten voordele van de 'Foyer Universitaire Slave'. Niet alleen de Oekraïense bewering dat Kiev de bakermat van de Russische cultuur vormde, lag veel Russen zwaar op de maag, maar ook en vooral de idee dat die verachte separatisten voor een dergelijke manifestatie op Belgische steun konden rekenen, zorgde voor de nodige verontwaardiging. Russen hadden immers het gevoel dat de Oekraïense uniaten¹¹⁹ een wit voetje hadden in het

116. *Ibid.*, 360 ev.; zie ook COUDENYS W., "Glas vopijušcej v literaturnoj Pustyne. Z.A. Šachovskaja i russkaja èmigracija v Bel'gii", *Revue des études slaves* (ter perse).

117. *Rapport sur l'activité du 'Comité d'Entr'aide'*, (SOMA, AA1417, 'Documenten en verslagen van de Centrale Documentatiedienst van het Auditoraat-Generaal', nr. 79: 'Colonie russe en Belgique').

118. Omzendbrief J. Vojcechovskij (Georges Woyciekowsky) d.d. 21/9/1943 met namen van joden die niet als 'réfugié russe' mogen worden beschouwd (AMBinZ-VZ, Algemene dossiers, klepper 37C4, 'Réfugiés Russes, Arméniens et Assimilés').

119. Bij de Unie van Brest (1596) had een deel van de Oekraïense (orthodoxe) kerk het gezag van Rome aanvaard. De uniaten behielden wel hun oosterse ritus.

katholieke België. Om deze beweringen te ontkrachten, zou de universiteit van Leuven haar Klein-Russische studenten verbieden om aan de manifestatie deel te nemen.¹²⁰ De volgende maanden zouden de scheldpartijen tussen Russen en Oekraïeners niet uit de lucht zijn. Nog in september 1941 zou het 'Oekraïensch Nationaal Comité in België' heftig protesteren tegen de verplichting om zich bij Vojtsechovski's 'Russische Vertrauensstelle für Belgien' te melden.¹²¹ Bijna twee jaar later zou aan de Oekraïense (én Georgische!) verzuchtingen gevolg worden gegeven met de oprichting, in april 1943, van een 'Vertrauensstelle für kaukasische und ukrainische Emigranten in Belgien'.¹²²

Ook in politiek opzicht bestonden er tegenstellingen, al waren die veel minder zichtbaar. Zoals gezegd was de Russische kolonie in België opvallend 'reactionair' en droomde ze in de regel van een herstel van de monarchie in Rusland. Deze ingesteldheid vormde een stevig contrast met de stemming onder de Russische intelligentsia in Parijs, die een terugkeer naar de autocratie hoopte te voorkomen. Ook de Russische industrie-arbeiders in de Franse hoofdstad – Billancourt met zijn Renault-fabrieken gold als een Russische voorstad – waren niet ongevoelig voor republikeinse ideeën. In België, net zoals overigens in andere 'perifere' centra, dacht men daar volkomen anders over. Op een bijeenkomst van Russische nationalistische organisaties in Parijs in 1932 onderstreepte kolonel Anatoli Levasjov (1893-1960), de 'chef' van de 'Droezjina', dat "de psychologie van de Russische kolonies in België sterk verschilde van die in Frankrijk. Het leven in België werd overal gedragen door een sterk nationaal bewustzijn. Er waren sterke jeugdorganisaties opgericht waar intensief werd gewerkt. Allemaal jonge intelligente krachten die rechtstreeks aan het nationalistische werk deelnamen." Verwijzend naar zijn eigen organisatie, voegde Levasjov er nog aan toe dat "de laatste jaren de militaire activiteiten onder de jeugd waren toegenomen."¹²³ De Belgische 'weezin' voor het Parijse liberalisme bleek in 1938, toen de 'Unie van Russische Journalisten in

120. FIERENS J., *Oekraïense studenten aan de Katholieke Universiteit Leuven (1931-1951)*, Leuven, 1993 (onuitgegeven licentieverhandeling), 31-32, 38-41; COUDENYS W., *Onedelachtbaren!*, 212.

121. Oekraïensch Nationaal Comité aan Romsée (Secretaris-Generaal Binnenlandse Zaken) d.d. 30/9/1941 (AMBinZ-VZ, Algemene dossiers, klepper 37C18, 'Ukrainse vluchtelingen').

122. Omzendbrief Romsée d.d. 20/4/1943 (AMBinZ-VZ, Algemene dossiers, klepper 37C4, 'Réfugiés Russes, Arméniens et Assimilés').

123. "S"ezd nacional'nych gruppировок francuzskoj provincii", *Časovoje*, 90, 1932, 25.

België', opgericht door V. Orechov en J. Vojtsechovski, ijverde voor een boycot van de Parijse krant *Poslednie Novosti* (Het Laatste Nieuws), die met haar kritiek op Duitsland en op het Verdrag van München van bolsjevistische sympathieën getuigde en bijgevolg niet als spreekbuis van de 'nationalistische Russische organisaties in België' kon gelden.¹²⁴ De journaliste Zinaida Sjachovskaja, die actief op zoek was naar een progressievere politieke houding en zowel in België als in Frankrijk goede contacten onderhield in 'linkse' kringen, werd daarom als een paria bestempeld. Sensationeel was in die zin de (valse) beschuldiging die werd geuit aan het adres van haar man, Svjatoslav Malevski-Malevitsj (1905-1973), als zou hij een agent van de Sovjet-Russische geheime dienst zijn.¹²⁵ Alleen in geval van nood werd op Z. Sjachovskaja een beroep gedaan. Zo had de 'Roesski Kloeb' haar nodig om in 1935 Nobelprijswinnaar Ivan Boenin naar België te halen. Boenin was weliswaar een notoir reactionair, maar niemand wist in Brussel hoe je een *schrijvende* beroemdheid moest benaderen, laat staan wat je er tegen moest zeggen. Ondanks haar verdachte sympathieën mocht Sjachovskaja tijdens het banket naast Boenin zitten, kwestie van het gesprek gaande te houden!¹²⁶ Tijdens de vieringen van Ruslands nationale schrijver Aleksandr Poesjkin in 1937 zou Sjachovskaja zich op de vlakte houden en met verwondering toekijken hoe zowel Sovjets als emigranten Poesjkin voor hun eigen kar probeerden te spannen.¹²⁷ Diegenen die buiten het algemene politieke discours van de Russische gemeenschap in België vielen, zoals Sjachovskaja, zochten noodgedwongen toenadering tot de Belgische omgeving. In dat geval waren bijvoorbeeld ook de Russische Sociaal-Revolutionairen in ballingschap, die in kringen van de BWP en links-liberalen op heel wat sympathie konden rekenen. Zo verdedigde Emile Vandervelde enkele Sociaal-Revolutionairen op de Moskouse showprocessen van 1922¹²⁸ en bestonden er goede persoonlijke contacten tussen de redacties van enerzijds het Praagse, Sociaal-Revolutionaire *Volja Rossii* (De Vrijheid van Rusland) en anderzijds *Le Peuple*¹²⁹ en *Le Flambeau*¹³⁰. Op aandringen van Vander-

124. "Rol' Poslednich Novostej (Ot russkich nacional'nych organizacij v Bel'gii)", *Novoe Slovo*, 1938/42 (16/10), 3.

125. "Russkie v Bel'gii", *Novoe Slovo*, 1938/29 (17/7), 4.

126. ŠACHOVSKAJA Z., *Otzaženija*, 122-125; COUDENYS W., *De literaire circuits*, 370-372.

127. COUDENYS W., *De literaire circuits*, 427-430.

128. JANSSEN M., *Een showproces onder Lenin. Het voorspel van de Grote Terreur*, Haarlem, 1980.

129. COUDENYS W., " 'Wat is er met jullie koning aan de hand?' Isaak Babel en zijn Belgische verwanten", in : WAEGEMANS E. (Ed.), *Het land van de Blauwe Vogel*, 227, 231.

velde zou de Ministerraad van 28 februari 1933 er overigens mee instemmen om Russische socialisten die uit Duitsland werden gezet als politieke vluchtelingen te erkennen.¹³¹

Een ander domein waar nogal wat tegenstellingen bestonden, was de religie. Alhoewel de orthodoxie in het oude Rusland bijlange niet de plaats innam van het katholicisme in het westen – ze was eerder contemplatief ingesteld en door de staat aan handen en voeten gebonden – zou ze in de emigratie een symbolische betekenis verwerven. De meeste emigranten vonden niet dat ze verantwoording moesten afleggen aan het Patriarchaat van Moskou, dat in 1918, na 200 jaar, opnieuw was opgericht. Er bestond een vrij grote consensus om in de emigratie de werking van de Heilige Synode – een soort ministerie van religie dat in 1718 in de plaats van het Patriarchaat was gekomen – verder te zetten, maar er was onenigheid over de politieke gezindheid van die Synode. De monarchisten vonden dat die Synode de tsaar en zijn gezin als martelaren moest canoniseren, meer gematigde figuren benadrukten de pastorale taken van een religieuze vertegenwoordiging in de emigratie. Dit leidde vanaf 1921 tot spanningen tussen enerzijds de aanhangers van de radicale Russische Bisschoppenconferentie in Joegoslavië ('Synodalen') en de meer gematigde strekking vertegenwoordigd door de Parijse metropoliet Jevlogi ('Eulogiannen'), die in 1926-27 tot een echte scheuring leidden. Zonder op alle details van dit verhaal in te gaan – sommige gematigden zouden aansluiting zoeken bij het Patriarchaat van Constantinopel, een ander deel zou na de Tweede Wereldoorlog opnieuw aansluiting bij de Patriarch van Moskou vinden, enz. – leidde dit tot een veelheid van kerkjes die met elkaar geen uitstaans wilden hebben. In België was het niet anders. In het voorjaar van 1927 keerden enkele figuren uit de onmiddellijke omgeving van generaal Vrangiel (P.N. Apraksin, A.V. Gladkov, A.P. Archangelski, N.M. Kotljarevski) zich tegen pope Pjotr Izvolski, omdat deze teveel sympathie voor Jevlogi zou koesterden. De directe aanleiding voor de ruzie leek de komst van pope Vasili Vinogradov (1876-1932), een voormalige legeralmoezenier en biechtvader van generaal Vrangiel.¹³² In de loop van 1929 werd de parochie van Sint-

130. COUDENYS W., *De literaire circuits*, 257-258; 402-403.

131. Notulen Ministerraad 28/2/1933 (ARAB MF 2023, p. 51).

132. Vinogradov aan [Metropoliet Antonij?], s.d.; [Apraksin?] aan Archangel'skij d.d. 4/2/1927; Vinogradov aan Archangel'skij d.d. 17/2/1927; Archangel'skij aan Vinogradov d.d. 21/2/1927; Gen. P.N. Šatilov aan Archangel'skij d.d. 4/3/1927; Šatilov aan Archangel'skij d.d.

Job opgericht, die vanaf 1930 geld begon in te zamelen voor de bouw van de kerk in de Ukkelse Defrélaan.¹³³ De kerk werd gewijd 'aan de nagedachtenis van de Tsaar-Martelaar Nicolaas II en van alle Russen die ten tijde van de troebelen door het goddeloze bewind waren gedood' en de eerste steen werd op 29 februari 1936 gelegd.¹³⁴ Overigens werd enkele jaren geleden bekend dat de kerk een relikwie van de laatste der Romanovs in haar muren ingemetseld zou hebben zitten...¹³⁵

Tegenover de buitenwereld werd echter een ogenschijnlijke eenheid geëtaleerd, en wel op verscheidene wijzen. Het meest opvallend was de homogeniteit, of liever het homogene uitzicht van de Russische periodieken die in België verschenen. Dit had in de eerste plaats te maken met het feit dat zowat alles bij één en de zelfde drukker van de persen rolde, m.n. bij de joodse Odessiet Joedka (Jules) Kwasjin (1864-1928), en na zijn dood bij diens schoonzoon Jefim Zjeleznjakov (1887-1948). Hier werd niet alleen de etnische tegenstelling tussen Russen en joden doorbroken, maar ook die tussen de pre- en postrevolutionaire generaties: Kwaschin was immers al op het eind van de vorige eeuw in België aangekomen.¹³⁶ Bovendien werden op de drukpersen van de Van Campenhoutstraat zowel rechtse, monarchistische en militaire bladen gedrukt als non-conformistische, literaire tijdschriften. Ten slotte waren Kwaschin en Zjeleznjakov ook de initiatiefnemers van de *Roesski jezjenedelnik v Belgii* (*Hebdomadaire Russe en Belgique*, 1926-1948), die niet alleen alle kerkdiensten van alle gezindheden afficheerde, maar ook alle bals, bijeenkomsten, lezingen, kaartavonden enz. van *alle* groeperingen en strekkingen aankondigde, ongeacht de onvrede die deze of gene manifestatie of groep kon oproepen.

Daarnaast werd de ogenschijnlijke eensgezindheid nog onderstreept door een aantal manifestaties en standpunten die op de

9/3/1927 (HIA, A.P. Arkhangel'skii Papers, Box 4); VINOGRADOV V., *Komitet po sooruženiju v Brjussele Russkogo Pravoslavnogo Chrama v pamjat' Carja Mučenika Nikolaja II i vseh Russkich ljudej, bogoboročeskoj vlast'ju v smute ubiennyh*, nota d.d. 22/10/1931 (HIA, BMVC, Box 3, Folder 2, 'Russian Orthodox Church, Belgium').

133. *Vestnik Komiteta po sooruženiju v Brjussele Russkogo Pravoslavnogo Chrama v pamjat' Carja Mučenika Nikolaja II i vseh Russkich ljudej, bogoboročeskoj vlast'ju v smute ubiennyh*, 1-3 (1931-1935).

134. *Zakladka Chrama-Pamjatnika v Brjussele*, Brjussel'. 16-29-go Fevralja 1936 goda. (HIA, BMVC, Box 50, Folder 4, 'Kham-pamjatnik v pamiat' TSaria-Muchenika').

135. "Laatste relikwie van tsaar ingemetseld in Ukkelse kerk", *De Morgen*, 11/2/1998.

136. Inlichtingen Mevr. S. Kwaschin-Claes (Genappe).

hele Russische kolonie betrekking leken te hebben. Zo waren er de hoger vermelde culturele manifestaties rond Boenin en Poesjkin, maar ook de eensgezindheid waarmee de Russen hun nieuwe 'vaderland' loofden, vooral in de figuren van koning Albert, koningin Elisabeth en kardinaal Mercier, schiep een verkeerd beeld.¹³⁷ In de loftuitingen (en ook wel smeebeden) aan het koningshuis werd bijvoorbeeld meer dan eens vergeten dat de Belgische monarchie, in tegenstelling tot de Russische autocratie, zeer beperkte bevoegdheden had. In het licht van de sterke Russische militaire aanwezigheid in België en de contacten tussen Belgische en Russische militairen, hoeft het nauwelijks te verwonderen dat het Russische gedweep met de Belgische monarchie heel sterk leek op de fascinatie van het Belgische leger voor zijn opperbevelhebber.

7. BESLUIT

Zoals in de inleiding werd aangekondigd, vormt deze bijdrage geen afgerond verhaal, maar brengt ze eerder een aantal vaststellingen bijeen die nader onderzoek verdienen. Onderzoek naar de geschiedenis van de Russische emigratie in België is overigens dringend nodig: niet alleen omdat we anders de boot van de internationale belangstelling dreigen te missen, maar ook omdat de laatste getuigen één na één verdwijnen, en met hen vaak ook hun bibliotheken en archieven. Het is overigens schrijnend met welke 'onachtzaamheid' de Belgische wetenschappelijke wereld – in het bijzonder bibliotheken en archieven – met dit Belgisch-Russische verleden zijn omgegaan, vaak gewoon omdat men Russische documenten niet kon lezen. Op die manier zijn vele Russische bibliotheek- en archiefbestanden in België verloren gegaan of in het beste geval in het (verre) buitenland terecht gekomen. Of is het normaal dat de belangrijkste archieven over de geschiedenis van de Russische emigratie *in België* zich in de Verenigde Staten en Rusland bevinden? Vandaar dat het ook vaak zoeken is naar naalden in hooibergen. Ondanks, of misschien wel dankzij dit detectivewerk, zijn de (voorlopige) onderzoeksresultaten erg veelbelovend.

137. Zie bv. het huldeboek van Izvol'skij voor kardinaal Mercier uit 1924 (AAM, XXII, 85) of de leedbetuigingen n.a.v. de overlijdens van koning Albert I (APK, niet geordend, Parochie Sainte Trinité, Luik; "Pamjati Korolja-Rycarja", *Časovoj*, 112, 1934, 1) en koningin Astrid; GUÉDROÏTZ A., "Russische emigranten in België tijdens het interbellum", 123-124.

8. BIJLAGEN

Tabel 1 : Russische aanwezigheid in Leuven, 1933-1943

Jaar	Russen	Totaal vreemdelingen	Russische studenten	Buitenlandse studenten
1920-21	6*	1105*	2	110
1921-22			3	142
1922-23			16	207
1923-24			57	242
1924-25			84	296
1925-26			112	388
1926-27			115	399
1927-28			111	422
1928-29			113	469
1929-30			130	546
1930-31	183*	1943*	149	553
1931-32			145	524
1932-33			131	508
1933-34	133	1184	130	541
1934-35	136	1212	123	484
1935-36	116	1151	107	416
1936-37	114	1223	76	392
1937-38	91	1206	62	375
1938-39	83	1188	43	422
1939-40	85	1397	34	428
1940-41	48	709	20	333
1941-42	35	612	10	135
1942-43	33	651		
1943-44	32	635		

Bron : *Verslag over het beheer en den toestand der stadszaken gegeven aan den gemeenteraad in zitting van [...] door het College van Burgemeester en Schepenen, Leuven, 1921-1943.*

* Deze cijfers slaan op het arrondissement Leuven (*Recensement général du 31 décembre 1920, Bruxelles, 1925, vol. 2, 194-195; Recensement général du 31 décembre 1930, Bruxelles, 1937, vol. 3, 78-79).*

Tabel 2 : Immigratie vanuit Rusland/USSR en naturalisaties

Jaar	Russen	Naturalisatie- Groot	Naturalisatie- Gewoon
1897			
1910	1558	10	30
1913	1687	1	3
1915	108*		
1916	26*		
1917	45*		
1918	46*		
1919	685 (725*)		
1920	690 (1295*)		
1921	419 (438*)		
1922	326 (351*)	7	0
1923	1182 (499*)		
1924	755	12	2
1925	942		
1926	737		
1927	342	11	20
1928	445	31	23
1929	328	29	38
1930	750	30	54
1931	86	0	0
1932	86	25	46
1933	42	9	
1934	34	5	17
1935	19	4	99
1936	184	0	0
1937	22	3	83
1938	46	5	78
1939	35	0	43

Opmerking : het aantal naturalisaties van Russen in 1927-1929 ligt op het niveau van dat van Nederlanders en Duitsers, maar de cijfers liggen omgekeerd voor grote en gewone naturalisatie; vanaf 1929 werden de Russen duidelijk het meest genaturaliseerd. In 1931 en 1936 waren er geen naturalisaties; vanaf 1934 (uitgave 1935) werd de Sovjet-Unie het land van herkomst i.p.v. Rusland.

Bron : Ministère de l'Intérieur et de l'Hygiène, *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo belge*, Bruxelles, 1919- ; BZ aan A. François d.d. 29/6/1938 n.a.v. enquête 'Royal Institute of International Affairs' (Londen), (AMBZ, 12178, 'Réfugiés Russes, 1936-1952')(= naturalisatiecijfers).

* 'Mouvement des étrangers' [eerste aankomst in België] (AMBinZ, VZ, Klepper C 10, statistieken).